

LUND UNIVERSITY

Några vanliga julväxter - med tonvikt på det botaniska

Kärnefelt, Ingvar; Björn, Lars Olof; Thell, Arne

Published in:

Botaniska Notiser: utgivna av Lunds botaniska förening (2001-)

2024

Document Version:

Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Kärnefelt, I., Björn, L. O., & Thell, A. (2024). Några vanliga julväxter - med tonvikt på det botaniska. *Botaniska Notiser: utgivna av Lunds botaniska förening (2001-)*, 157(4), 11-16.

Total number of authors:

3

Creative Commons License:

Annan

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Några vanliga julväxter

– med tonvikt på det botaniska

Ingvar Kärnefelt, Lars Olof Björn & Arne Thell

Summary: Some common Christmas plants are presented with emphasis on Botany and their connection to Christmas. The plants discussed are *Picea abies*, *Euphorbia pulcherrima*, *Helleborus niger*, *Viscum album*, *Ilex aquifolium*, *Schlumbergera* sp., *Hippeastrum* × *hortorum*, *Hyacinthus orientalis*, *Lycopodium* s.l., and *Cladonia stellaris*.

Gran (*Picea abies*) är nog den främsta av alla våra julsymboler. Den har prytt våra hem i mer än ett halvt årtusende, en centraleuropeisk sed som vuxit fast i vårt medvetande (Henderson

2022, History of Christmas Trees 2023 & Jauron 2022). Många kan knappast föreställa sig en jul utan en gran inomhus eller utomhus (Fig. 1). Större delen av våra julgranar hämtas idag från odlingar av vanlig gran, i julsammanhang ibland kallad rödgran eller norskgran (*Picea abies*). Släktet *Picea* i familjen Pinaceae omfattar ca 35 arter varav många förekommer i västra Nordamerika där de också blir julgranar, till exempel sitkagran (*Picea sitchensis*), svartgran (*P. mariana*), blågran (*P. pungens*), engelmansgran (*P. engelmannii*) och vitgran (*P. glauca*). På senare år har odlare även börjat ta fram julgranar från det närstående släktet *Abies*, omfattande 42 arter. Den europeiska kungsgranen eller nordmansgranen (*Abies nordmanniana*), som bildar kronor med en mera regelbunden form med grövre, och lite plattare barr, eller silvergran (*Abies alba*) (Aljos 1998). Namnet kungsgran kommer av att den sedan gammalt levereras till kungafamiliens Drottningholm. Andra arter som kan bli julgranar både i Nordamerika och Europa är balsamgran (*Abies balsamea*), berggran (*A. lasiocarpa*), coloradogran (*Abies concolor*), och t.o.m. den vackra och mäktiga douglasgranen (*Pseudotsuga menziesii*). En douglasgran som blev julgran mätte 67,36 m. Den restes och dekorerades i Northgate Shopping Center, Seattle, Washington, USA, i december 1950. Jultraditionernas mest berömda gran som spelat med i många filmer är Rockefeller Centergranen i New York, en stor gran (*Picea abies*) från Upstate New York, ca. 20–30 m försedd med 50 000 kulörta led-lampor.

Tyvärr står idag våra långa traditioner med julfirande i direkt kontrast mot modernt miljötänkande med en accelerande framställning av plastträd, utnyttjande av god jordbruksmark för julgransodlingar och ökad elförbruk-

Figur 1. Vanlig svensk julgran. Foto: Nataliya Thell.

Figur 2. Julstjärna. Foto: Nataliya Thell.

ning. Nu kan man till och med köpa julträd av plast som är fullt dekorerade med led-belysning – plastförpackad elektronik – således långt från gamla jultraditioner.

Julstjärna (*Euphorbia pulcherrima*) är en art i familjen törelväxter, Euphorbiaceae, med vackert röda höglblad. Julstjärnan förekommer naturligt i Mexiko, där den kallas den heliga nattens blomma, och de passande röda bladen var aztekernas heliga färg (Webster 2014). Numera är julstjärnan spridd över stora områden med mediterrant klimat och den har blivit en populär krukväxt (Fig. 2). I vilt tillstånd är den närmast en buske som kan bli flera meter hög. Genom förädling har man avlat fram lågväxande sorter från varmt tempererat klimat som passar våra inomhusmiljöer (Fig. 3). Det är emellertid fortfarande möjligt att ta kål på en nyinköpt julstjärna under den lilla promenaden från blomsterhandeln ut till bilen genom vinterkylan. Det vetenskapliga artnamnet *pulcherrima* betyder "mycket vacker" eller "vackrast". De röda karaktäristiska bladen är inte kronblad utan bjärt färgade höglblad, medan blommorna är små, gula, oansenliga och sitter i en krans innanför höglbladen. Alla julstjärnor är inte röda, utan förädlingsarbetet har odlat fram även vita, rosa, och aprikosfärgade varianter. I vissa områden kallas de vita numera adventsstjärnor och används som dekoration

under adventstiden för att fram emot jul bytas ut mot de vanliga röda.

Julros (*Helleborus niger*), till skillnad från julstjärnan, tillhör ett mycket frosttåligt släkte av perenna växter i familjen ranunkelväxter, Ranunculaceae, som förekommer i alpina områden där man till och med kan se den utveckla sina blommor rakt igenom ett tjockt snötäcke (Fig. 3). Det finns drygt 20 arter inom julrossläktet. De är omtäckta i våra vinterträdgårdar, särskilt för att de blommor under milda vintrar och tidig vår. Tar man in en julros, främst i julgrupper, vissnar den snabbt i rumstemperatur. Blommorna har fem kronblad och hos vissa arter liknar de rosor vilket givit upphov till namnet julros. Julrosen härstammar från alpina områden i Europa, Spanien, Portugal och österut, via Mallorca, Grekland, längs Turkiets Svartahavskust och Ukraina in i Ryssland. Det största antalet arter finns på Balkanhalvön. Numera ser man ofta att man planterar julrosor i trädgårdar, en trevlig prydnad under en årstid när inte så mycket annat blommor. Namnet julros är modernt och kom i bruk kring förrförra sekelskiftet, det vetenskapliga namnet *niger* syftar på de svarta rötterna.

Mistel (*Viscum album*) är det allmänna namnet för en i centraleuropa halvparasitisk trädlevande art. Den växer på grenarna hos andra vedartade växter, främst lövtäd men även barr-

Figur 3. Julrosor på kalfjäll, Österreich, Wikimedia commons. Foto: Robert Hundsdoerfer.

Figur 4. Mistel i Västerås, Sveriges mistelhuvudstad.
Foto: Per-Erik Persson.

Figur 5. Järnek, ett vackert träd eller buske med klart röda bär under senhösten. Wikimedia common.

träd inom alpmrådet (Chappuis 2014), (Zuber 2004). Om man kör bil ner mot Nordtyskland, främst i Mecklenburg-Vorpommern, ser man ofta stora popplar helt täckta av mistlar. Misteln förs till familjen sandelträdsväxter, Santalaceae, med mest halvparasitiska arter. Ett annat svenskt namn är *europisk mistel*. Misteln är fridlyst i Sverige, vilket innebär att man inte får plocka mistel eller skada dess värdträd. I Sverige kan man se mistel inplanterad i våra stora botaniska trädgårdar såsom i Lund och Göteborg samt Bergianska trädgården i Stockholm, i vilt eller förvildat tillstånd runtom i Mälardalen, där den också blivit landskapsblomma för Västmanland. Särskilt vanlig är den i Västerås (Fig. 4). I den nordiska mytologin berättas hur Balder blev dödad av en pil gjord av en mistel, och de keltiska druiderna använde mistel inom folkmedicinen och vid kulturella riter. Till julfirandet hör den urgamla seden att två personer som står under en mistel skall kyssa varandra, ett eko från gamla fruktbarsriter.

Järnek (*Ilex aquifolium*) är en art i familjen järneksväxter, Aquifoliaceae, en städsegrön buske eller träd som kan bli 10–15 meter högt (Yao m. fl. 2021). Växten förväxlas ibland med *Mahonia*, som tillhör en helt annan familj, berberisväxter, Berberidaceae. De flesta delar av växten är giftiga, barken grå, bladen är 5–8 cm långa och 2–4 cm breda, särskilt på unga träd och lågt sittande grenar har bladen 3 till 5 vassa tornar på varje sida. Järneken är tvåbyggare, således olika han- och honplanter. Blommorna är vita, frukten en liten klart röd stenfrukt, 6–10 mm i diameter, som innehåller fyra kärnor (Fig. 5). Frukterna mognar under senhösten, men eftersom de är bittra så äter inte fåglar dem förrän frosten gjort bären mildare. Järneken var en helig växt för druiderna, som betraktade den som en symbol för fertilitet och evigt liv. De vassa löven skulle symbolisera törnekronan enligt kristna traditioner, medan de röda bären representerade Jesu blod. I de områden där trädet växer vilt, som i Storbritannien, är det mycket populärt som

Figur 6. Julkaktus, *Schlumbergera truncata*-gruppen, är en trevlig prydnadsväxt kring juletid. Foto: Ingvar Kärnefelt.

prydnad vid juletid. Järneken förekommer närmast i västra Danmark och Norge och inom de västra delarna av Europa, med mildare frostfritt Atlantklimat.

Julkaktus (*Schlumbergera*) är en hybrid mellan novemberkaktus (*Schlumbergera truncata*) och *S. russeliana* inom familjen kaktusväxter, Cactaceae, som härstammar från sydöstra Brasilien (Anderson 2001, McMillan & Horobin 1995). Hybriden, som skapades i mitten av 1800-talet i England, är en omtyckt krukväxt kring juletid på grund av sina färgrika blommor (Fig. 6). Det svenska namnet kommer av att kaktusen brukar blomma kring jul. Det

finns ett flertal sorter av julkaktus med olika blomfärger. Julkaktusen liknar novemberkaktus, men den kan skiljas från denna genom att ledstyckena saknar skarpa tänder och att blommorna nästan är symmetriska. Grenarna är vanligen mer utpräglade hängande än hos novemberkaktus.

Amaryllis (*Hippeastrum* × *hortorum*) kallas perenna örter med lök i familjen amaryllisväxter, Amaryllidaceae, som bildats genom korsning mellan arter av sydamerikanskt ursprung. Växtförädlare har tagit fram otaliga namnsorter och nya presenteras årligen. Amaryllis uppträder med vanligen gröna bandlika blad som blir 40–50 centimeter långa, med en 45–50 centimeter lång ihålig blomstängel och med två till sju stora, spektakulära liljeformade blommor. Ståndarna är fästade i blompipen. Blomfärgen varierar från vitt till rosa och rött och blandningar mellan dessa (Fig. 7–8). Några få arter har gula eller vita blommor. I Sverige odlas amaryllis som en mycket populär krukväxt bland juldekorationerna. Det går att övervintra och sommarförvara löken, men den är svår att få att blomma om.

Hyacint (*Hyacinthus orientalis*) är en flerårig växt inom familjen Asparagaceae, som förekommer vild i sydöstra Turkiet och västra Syrien från havsstränder upp till 2000 meters

Figur 7 & 8. Amaryllis är en lökväxt med bedårande vackra klocklika blommor med en stor variation av färger. Foto: Ingvar Kärnefelt.

Figur 9. Hårt drivna hyacinter är julprydnad i många hem. De doftar underbart, men vissa doftallergiker är känsliga för dem. Foto Nataliya Thell.

höjd. Hyacinten infördes troligen till Sverige under 1600-talet, och blev känd för sina doftande, färgglada blommor. Blomfärgen kan variera: blå, vit, ljusgul, rosa, röd eller lila (Fig. 9). Den blommar på våren och växer bäst på soliga platser med väl-dränerad jord och blir cirka 20 cm hög. Hyacinten har blivit populär som krukväxt till jul, och blommar ca 12–15 dagar. Stjälken växer till efter hand varför den tunga blomställningen då kan behöva ett stöd. Hyacinten innehåller giftiga alkaloider och kan utlösa symptom hos överkänsliga personer. Som julprydnad brukar man finna hyacinter planterade i grupper tillsammans med andra lökväxter. Hyacinten lär ha fått namn av den spartanske hjälten i grekisk mytologi, Hyakinthos.

Lummerväxterna har sitt ursprung i silur men utvecklades till stora träd först under karbon då de kunde bli upp till 50 m höga. En förutsättning för denna enorma utveckling var att de hade bättre rötter som förankrade dem ordentligt i marken och som hade god förmåga att ta upp vatten och näringsämnen. De närmaste nutida släktingarna till dessa träd är braxengräs, *Isoetes* (Björn m.fl. 2020).

Utmärkande för lummerväxter är *mikrofyll* (Fig. 10), som man kan kalla bladen om man vet att de har ett annat ursprung än *makrofyll* som utmärker ormbunkar och fröväxter. Makrofyll har inte utvecklats från mikrofyll, utan har sin egen evolutionshistoria. Även om mikrofyll är små på nutida lummerväxter, kunde de bli ganska stora under karbon men har i allmänhet bara en central ledningssträng. Lummerväxter är kärlkryptogamer och förökar sig via sporer.

Förr användes revlumner *Lycopodium annotinum* och mattlumner *L. clavatum* ofta för att smycka huset till fest, och som ett magiskt beskydd. Plockandet har gjort de här arterna mindre vanliga kring städerna. Fortfarande säljs de ofta som julpynt, trots att de är fridlysta och inte får säljas. Att plocka försiktigt för eget bruk är tillåtet, men låt dem hellre stanna som prydnadsgirlanger i skogen. Lumrar växer långsamt, omkring 1–2 decimeter per år. De förökar sig långsamt med en underjordisk generation av centimeterstora bladexistenser, gametofyter. Från en generation av sporer till nästa kan det ta 20 år.

Figur 10. Mattlumner, Wikimedia commons. Foto: Calle Eklund.

Den hotade cypresslummern *L. tristachyum* får inte plockas i någon del av Sverige. I övrigt får lummrarna plockas för eget bruk, med undantag av Blekinge län där total fridlysning gäller samtliga sex arter. Svenska arter av lumrar är fjällummer (*Diphasiastrum alpinum*), plattlummer (*D. complanatum*) lopplummer (*Huperzia selago*), mattlummer (*Lycopodium clavatum*), cypresslummer (*L. tristachyum*) och revlummer (*L. annotinum*).

Fönsterlav (*Cladonia stellaris*) är en vanlig lav som tillhör det stora lavsläktet bägarlavar *Cladonia*, som omfattar drygt 400 arter och är spridda i många biotoper över hela världen, mest i tempererade områden i barrskogsbältet på norra halvklotet (Ahti & Stenroos 2013). Fönsterlav är en art som hör till den grupp bägarlavar som brukar kallas renlavar (tidigare *Cladina*). Den växer ofta tillsammans med två andra renlavar, gulvit renlav (*Cladonia arbuscula*) och grå renlav (*C. rangiferina*) på hållmarker och i sandig skogsmark. Fönsterlaven skiljer sig från de andra arterna genom att den är tätt allsidigt förgrenad, medan de andra två arternas grenar sitter glesare och är riktade åt ett håll. Fönsterlaven får därför ett kuddlikt utseende (Fig. 11).

Laven har fått sitt namn av att den förr i tiden placerades i utrymmet mellan ytter- och innanfönster för att samla upp fukt. Idag är det mera vanligt att fönsterlav används som dekoration i julgrupper, i adventsljusstakar och begravningskransar. Den saluförs ofta felaktigt som vitmossa, en helt annan organismgrupp. Renlavar har stor betydelse som vinterfoder för tamrenen. Renar är skickliga att sparka undan snötäcket för att komma åt lavarna.

Lavar växer långsamt och det tar lång tid för laven att återkomma om den försvunnit från ett område. Om man samlar in fönsterlav till försäljning bör man därför gå fram med viss försiktighet.

Många minns kanske modelljärnvägar med små landskap, miniatyrhus och träd som mest utgjordes av grönfärgade fönsterlavar.

Figur 11. Fönsterlav, Wikimedia commons.

Referenser

- Ahti, T. & Stenroos, S. 2013. *Cladonia. I: Ahti, T., Stenroos, S. & Moberg, R. (red.). Nordic Lichen Flora 5*, Museum of Evolution, Uppsala, s. 8–86.
- Anderson, E. F. 2001. *The cactus family*. Timber Press, Portland.
- Björn, L. O., Shevela, D. & Kärnefelt, I. & 2020. *Växtvärldens uppkomst och utveckling*. Mixi Print, Olofström, Lunds Botaniska Förening.
- Chappuis, E. 2014. *Viscum album (Europe assessment)*. IUCN Red List of Threatened Species. [besökt 2023]
- Farjon, A. 1998. *World Checklist and Bibliography of Conifers*. Royal Botanic Gardens, Kew.
- Henderson, A. 2022. *Solstice botany and Christmas celebrations*. Royal Botanic Gardens, Canada, online.
- Jauron, R. 2022. *The Legends and Traditions of Holiday Plants*. Iowa State University.
- History of Christmas Trees*. 2023. <https://www.history.com/topics/christmas/history-of-christmas-trees>
- McMillan, A. J. S., Horobin, J. F. 1995. *Christmas Cacti: The Genus Schlumbergera and Its Hybrids*. David Hunt, Sherborne.
- Plants of the World Online. [besökt 2023] *Santaleaceae R.Br.*
- The Plant List: Euphorbiaceae*. Royal Botanic Gardens Edinburgh and Missouri Botanic Gardens. [besökt 2017]
- Webster, G. L. 2014. *Euphorbiaceae. I: Kubitzki, K. (red.). The Families and Genera of Vascular Plants, Volume XI, Flowering Plants, Eudicots, Malpighiales*. Springer, Heidelberg, s. 51–216.
- Zuber, D. 2004. Biological flora of Central Europe: *Viscum album L. Flora: Morphology, Distribution, Functional Ecology of Plants 199(3)*. Elsevier GmbH, s. 181–203.
- Yao, Xin; Song, Yu; Yang, Jun-Bo; Tan, Yun-Hong; Corlett, Richard T. (2021). Phylogeny and biogeography of the hollies (*Ilex* L., Aquifoliaceae). *Journal of Systematics and Evolution*. 59: 73–82.